

Томазов В.

**Греки-хіосці на Півдні України
(кінець XVIII ст. – 1917 р.): між традиціями
національного самозбереження та практиками
соціокультурної адаптації / Відп. ред.
Г.В.Боряк. – К.: Ін-т історії України НАН
України, 2020. – 354 с.**

Історії успіху завжди привертають увагу, позаяк волею-неволею змушують дошукуватися причин, мотивів, устремлінь, обставин, зацікавлень, чинників і багатьох інших складових та передумов, які вможливили те чи інше суспільне досягнення. Проте ситуація кардинально змінюється, коли йдеться про цілу серію успіхів представників певної спільноти чи групи впродовж тривалого темпорального відрізка, ще й на інших соціо- та етнокультурних обшарах. У цьому світлі така серія чи ціла низка взаємопов'язаних між собою випадків дедалі частіше розглядаються як своєрідний феномен, що висуває перед ученим уповні логічні, проте від того не менш складні та масштабні питання стосовно його пояснення, осмислення, оцінки.

Хіос – один із найродючіших і мальовничих островів в Егейському морі, відомий від часів античності місцевим виноробством та покладами мармуру. За доби середньовіччя перебував у межах володінь візантійських імператорів, на початку XIII ст. – під контролем Венеційської республіки, згодом – Нікейської імперії, від 1261 р. – Генуезької республіки, а з 1566 р. – Османської імперії. Та навіть за турецького володарювання еллінізована хіоська аристократія з давнім візантійсько-генуезьким корінням посідала міцні та самодостатні позиції, позаяк була залучена до масштабної посередницької торгівлі у Східному Середземномор'ї, передусім поміж Константинополем, Сирією, Єгиптом.

Однак привілейоване становище хіоської знаті в турецьких володіннях похитнулося з розгортанням грецького національно-визвольного руху наприкінці XVIII – на початку XIX ст., який увінчався Грецькою революцією чи війною за незалежність 1821–1829 рр. Отож соціокультурні потрясіння, приміром масштабна хіоська різанина 1822 р., змусили греків-хіосців, зокрема рід Родоканакі (с.167), будь-що шукати нових сфер і площин, на яких вони могли прикласти як свій багатовіковий досвід торговельної аристократії, так і капітали з відповідними супутніми практиками – конфесійними, культурними, соціальними, господарськими й ін.

Нова книга знаного історика та дослідника генеалогії Валерія Томазова про греків-хіосців представляє цікаву, самобутню й багатопланову розповідь про розмаїту, варіативну та водночас спільну історію успіху локальної етнокультурної й етносоціальної групи на південноукраїнських землях у межах культурного та господарського просторів імперії Романових. У метафоричному сенсі це студія про те, як специфічна етносоціальна група тривалий час утримувала рівновагу між «своїм» і «чужим» в іншомовному соціокультурному середовищі за динамічних трансформацій тодішнього світу.

Минувшина хіоської аристократії, її персональні, родинні, групові історії, котрі відображали своєрідне змагання між механізмами адаптації, пристосування та традиційними культурно-релігійними взірцями, давніми соціальними практиками й поведінковими моделями, потребували від автора монографії обрання адекватної дослідницької

стратегії, щоби представити різноманітні контексти, ракурси та масштаби. Тому наріжна ідея, покладена В.Томазовим до основи конструкції книги й авторського викладу про греків-хіосців на Півдні України, базується на концепті просопографії як серії колективних портретів – родинних і групових (с.11–17).

З огляду на те, що дана етносоціальна група в типовому плані мала виразні соціальні та культурні прикмети родового клану, як-от шлюбні союзи переважно між хіосцями, стале коло ділових партнерів поміж свояків і кривних родичів й інші обмежувальні практики, авторська увага концентрувалася довкола вивчення генеалогічних зв'язків (с.19). Адже саме вони дозволили з'ясувати розподіл соціальних, культурних, професійних та інших ролей хіоської аристократії як у Російській імперії, так і поза її межами.

Таким чином, книга про хіоських греків має свого роду подвійні – просопографічний і генеалогічний – рефрени, котрі суттєво доповнюють і конкретизують авторський виклад, а також виступають як базові підоснови для структурування матеріалу та загальної архітектоники. Водночас родинні історії хіосців досить тісно переплітаються з економічною, культурною, соціальною й політичною історією Південної України зокрема та Причорномор'я загалом.

У певному розумінні монографія В.Томазова окреслює низку контекстів, які уточнюють і нюансують провідні соціальні, культурні процеси, трансформації на теренах Південної України й, навпаки, висвітлюють родинні, групові, персональні історії в розрізі відомих макроконтестів кінця XVIII – початку XX ст. Таке сполучення є досить цікавим і zarazом інформативним, оскільки репрезентує фактографічний матеріал із відмінних предметних областей і сфер, який може бути затребуваний науковцями з різними фаховими зацікавленнями й дослідницькими інтенціями, передусім з обсягу культурології, регіональної історії, соціальної та економічної минувшини тощо.

Ще один важливий аспект студії В.Томазова пов'язаний із тим, що українські сюжети і проблеми у його викладі органічно пов'язані з історією Причорномор'я та Східного Середземномор'я, котрі були сферами діяльності хіоської торгівельної аристократії.

Зауважимо, що створення серії просопографічних нарисів потребувало від автора пошуку та верифікації розлогих персональних відомостей про особу, як-от походження, соціальний статус, освіту, кар'єру, інтелектуальні зацікавлення, культурно-громадські практики, політичні погляди (с.80). Якщо взяти до уваги те, що у книзі фігурують десятки й сотні представників хіоських родів, то стає очевидним неабиякий масштаб джерельних пошуків. Не випадково дослідницька стратегія та видовий статус студії В.Томазова причинилися до широкої, різнопланової й мозольної архівної, джерелознавчої, бібліографічної евристики, результати якої повною мірою представлені як у викладі, так і генеалогічних таблицях.

Композиційно монографія В.Томазова побудована з трьох розділів: першого – уведення до проблематики історико-просопографічної студії, другого – серія з п'яти нарисів про князів Маврокордато, третього – семи начерків про греків-хіосців, які належали до родів фінансової аристократії, котра досягла неабияких успіхів. Окрім того, самостійним композиційним блоком студії виступають генеалогічні таблиці, в яких представлено інформацію про хіоські аристократичні роди.

Другий розділ книги, присвячений князям Маврокордато (в російській кириличній традиції так писалося й вимовлялося переінакшене прочитання прізвища Маврогордато; с.83), розповідає про нащадків хіоських греків, які досягли виняткового становища на службі Османської імперії. Адже князі Маврокордато посідали чільне місце серед греків-фанаріотів – мешканців знаного кварталу Фанар у Константинополі. З останніх турецька влада призначала господарів у Молдавію й Валахію, вони обіймали

посади великого драгомана та відігравали важливі, навіть ключові ролі в господарському, торговельному, зовнішньополітичному житті Османської імперії ранньомодерної доби. У широкому розумінні практики і стратегії фанаріотів цікаві з багатьох перспектив та контекстів, насамперед у світлі гнучкої адаптації їх до несприятливого, ба навіть ворожого соціо- й етнокультурного середовища, мінливих політичних обставин.

На сторінках монографії В.Томазова князі Маврокордато постають у різних іпостасях як високоосвічені та блискучі дипломати, господарі Придунайських князівств, котрі вміло балансували між місцевою аристократією, збіднілими низами й турецькою владою, а також намагалися реформувати податкову, господарську системи, щоби забезпечити певну соціально-економічну стабільність. Заразом вони активно протегували своїм співвітчизникам, наживали чималі статки й капітали. Скажімо, князь Микола Маврокордато навіть намагався перетворити Молдавію на спадкове володіння роду (с.86).

Автор демонструє, як російсько-турецьке протистояння у XVIII і першій половині XIX ст. відобразилося на історії роду князів Маврокордато, котрі опинилися в різних державах. Наприклад, Олександр II Маврокордато здобув прихисток в імператриці Катерини II (с.91–92), а Скарлат Маврокордато започаткував російську гілку роду, хоч йому довелося докласти чималих зусиль задля визнання князівського титулу (с.99–101).

Європейський філеллізм, який поширився й серед російських урядовців і савовників початку XIX ст., створював сприятливе підсоння для того, щоби представники цього князівського роду могли посісти поважне місце у становій ієрархії імперії Романових. Приміром, успішну флотську кар'єру на російській військовій службі зробив князь Дмитро Маврокордато (с.107–111). Однак він тривалий час змагався за право на спадкове дворянство для своїх дітей, зокрема навіть напередодні революції 1917 р., коли воно де-факто стало анахронізмом (с.118–110).

Третій розділ книги В.Томазова розпочинається з нарису про представників нетитулованих гілок роду Маврокордато – Лакана, Нікола, Скарлаті та Вітелла на південноукраїнських теренах. Причому характерна риса хіоської аристократії виявилася не тільки у збереженні замкнутого характеру своєї групи, а й у розмаїтому діапазоні суспільних і громадських практик – благодійних, меценатських, просвітницьких, культурних, конфесійних. Водночас Маврокордато вирізнялися великим розмахом торговельних операцій та господарських проєктів, особливо у сфері посередницької торгівлі українським збіжжям, а також вкладенням коштів у банківську сферу. Представники цього роду швидко стали впливовими земле- й домовласниками в Одесі, Єйську, Ростові-на-Дону, Таганрозі, інших містах, але зберігали широкі міжнародні контакти. Низка представників цих гілок також домагалися визнання спадкового дворянства в імперії Романових, передусім апелювали до давності свого роду (с.146–147).

Своєрідними господарськими, а в певному сенсі й соціальними контрагентами роду Маврокордато були інші хіоські родини, як-от Родоканакі, Раллі, Севастопуло, Скараманга, Каралі, Аверіно, котрим присвячено інші начерки третього розділу. Важливою особливістю, ба навіть цікавим свідченням певного балансу між інтеграцією та збереженням власної самобутності було те, що представники першого покоління вказаних родів як правило не володіли російською мовою, хоч мали дуже широкі та розгалужені міжнародні зв'язки. Наприклад, купці Раллі відігравали чималу роль у міжнародній торгівлі в Османській імперії, Франції, Великобританії, італійських державах (с.184).

Очевидно, давався взнаки багатовіковий досвід хіоської аристократії, котра прагнула спершу набути міцних фінансових, господарських позицій на нових теренах та

лише згодом переймалася, так би мовити, капіталізацією і трансляцією свого соціального, культурного впливу в місцевому середовищі. Почасти цьому сприяла і кланова закритість хіосців як етносоціальної групи, котра намагалася обмежити чи якось пригальмувати зворотні впливи місцевих чинників та передумов.

Видається досить умотивованим і вибір місць осідку греками-хіосцями. Багато представників згаданих родів мешкали переважно в космополітичній Одесі чи в інших причорноморських і приазовських містах з етнічно мішаним населенням. Останні були сприятливими осередками для комерційних заходів, посередницької торгівлі, судноплавних компаній, банківських операцій, а також для благодійних, меценатських, просвітницьких й інших громадсько-культурних практик.

Зауважимо, що для вказаних хіоських родів властивий був навіть типовий репертуар громадсько-культурних практик і ролей: опікунство над благодійними закладами, активна участь в освітніх та культурних проектах, зокрема міському благоустрою, щедрі благодійні пожертви, почесне громадянство, участь у місцевому управлінні, урядові відзнаки й нагороди за добродійні справи тощо. Урешті, простежується довготривала стратегія адаптації до іншого соціо- й етнокультурного середовища, котра ґрунтувалася на систематичному та покроковому нарощуванні соціального й культурного визнання, що давало можливість здобувати становий статус (спадкове дворянство) та різноманітні важелі в місцевому соціумі.

Певна річ, зміна міжнародної економічної й торгівельної кон'юнктури у середині ХІХ ст., зокрема Кримська війна 1853–1856 рр., гостра конкуренція з іноземним торговельним капіталом вносили суттєві корективи у стратегію хіоських родів. Частина з них відмовлялася від російського підданства й виїздила за кордон. Натомість інші греки-хіосці та їхні нащадки намагалися глибше ввійти до місцевого суспільства, зокрема переходили на російську цивільну, іноді військову службу (с.212). Значно швидше російські асиміляційні впливи проникали до представників греків-хіосців, які обирали культурну, освітню чи наукову сфери діяльності (с.256–257, 259). Проте й такі метаморфози не були однозначними і сталими з огляду на космополітичне світосприйняття та широкі міжнародні контакти зайшлої хіоської аристократії.

Таким чином, монографія Валерія Томазова є цікавим, добротним, оригінальним, а в багатьох аспектах нюансованим і специфікованим дослідженням, котре демонструє розмаїті життєві та родинні сценарії, ролі, стратегії хіоських греків як на утримання своєї самобутності, так і на здобуття позицій в іноетнічному суспільстві й неоднорідному культурному середовищі. На нашу думку, вона безперечно зацікавить різні категорії дослідників, а також спонукає їх висувати більш широке та різноманітне коло питань до нашої минувшини.

Олексій ЯСЬ

доктор історичних наук,
провідний науковий співробітник,
відділ української історіографії,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), alexyas@ukr.net